

GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER AÇISINDAN KÜRESELLEŞME

Yrd. Doç. Dr. Hüseyin AKGÖNÜL*
Öğr.Gör. Dr. Mahmut MASCA**

ÖZET

Son yıllarda dünya ekonomisinde ortaya çıkan en önemli eğilimlerden birisi küreselleşmedir. İletişim teknolojisindeki gelişmeler küreselleşmeyi hızlandırmıştır. Küreselleşme süreci ülkelere bazı fırsat ve riskleri aynı anda sunmaktadır. Bu çalışmada küreselleşmenin etkileri gelişmekte olan ülkeler açısından incelenmeye çalışılmıştır.

ABSTRACT

Recent years one of the most important trends that appears in world economies is globalization. Developments in communication technologies have accelerated the globalization. Globalization process presents some opportunities and risks to the countries at the same time. In this study, from the point of developing countries, the affects of globalization have been examined.

GİRİŞ

19. yüzyıldan itibaren ulaşım imkanlarının gelişmesi ve özellikle de İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra iletişim teknolojisindeki gelişmeler küreselleşme olgusunu hızlandırmıştır. Küreselleşme kendini siyasal, kültürel ve ekonomik alanlarda göstermiştir.

Sovyetler Birliği'nin çökmesiyle iki kutuplu dünya düzeni sona ermiş, batılı değerler, rakipsiz kalmış değerler olarak insanlığın

* Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü.

** Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü.

dikkatine sunulmuştur. Bu bağlamda demokratikleşme, insan hakları, hukuk devleti ve piyasa ekonomisi ortak değerler olarak gündeme gelmiştir.

Küreselleşme olgusu ekonomi alanında bir taraftan ticaretin liberalleşmesini gündeme getirirken, diğer taraftan uluslararası sermaye piyasalarının önündeki engellerin kalkması yolundaki istekleri artırmıştır. Günümüzde küreselleşmenin en yoğun olduğu alan finans piyasalarıdır. Bu çalışmada küreselleşmenin gelişmekte olan ülkeler açısından ekonomik etkileri değerlendirilmeye çalışılacaktır.

I. KÜRESELLEŞME KAVRAMI

Küreselleşme kavramı, bazen “dünya ile birlikte hareket...” cümlesi içinde ulus devletin egemenlik alanını sınırlayan bir eşiği ima etmekte, bazen de “uluslararası rekabete açılmayı...” ima etmektedir. Dışa açıklık, entegrasyon ve karşılıklı bağımlılık gibi kavramları da içine almakla beraber günümüzde içeriğinin tam olarak kesinleştiğini söylemek mümkün değildir.¹

Geniş anlamda küreselleşme, ülkelerarası siyasi, sosyal ve ekonomik ilişkilerin gelişmesi, farklı toplum ve kültürlerin inanç ve beklentilerinin daha iyi tanınması, uluslararası ilişkilerin yoğunlaşması gibi görünüşte birbirinden farklı, fakat birbirleriyle bağlantılı olan konuları içine almaktadır. Diğer bir ifadeyle küreselleşme, ülkelerin sahip oldukları maddi ve manevi değerlerin milli sınırları aşarak dünya çapında yayılması, farklılıkların bir bütünlük ve uyum içinde ortadan kalkmasıdır.² Söz konusu değerler ekonomik nitelikte olabileceği gibi siyasi sosyal ve kültürel nitelikte de olabilmektedir. Ülkelerdeki çeşitli piyasaların işleyiş şekilleri, bu piyasaların birbirleriyle ilişkileri, benimsenecek politik sistem, demokrasi insan hakları, din, çevre bilinci gibi düşüncelerin evrensel

¹ Levent SANİN, “Küreselleşme Tartışmaları Üzerine Notlar”, *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt 5, Sayı 14, 1994, s.97.

² Mustafa Çelen, "Globalleşme Sürecinde Bölgesel Ekonomik Entegrasyonlar", *Süreç*, S:17-18, 1995, s.30.

hale gelmesi de bu çerçevede değerlendirilebilmektedir. Bu açıdan bakıldığında küreselleşme, dünyada siyaset, ekonomi, kültür, hukuk, insan hakları, eğitim, sağlık, çevre vs. alanlarda meydana gelmektedir.

Geniş anlamdaki tanımın yanında, ekonomik açıdan küreselleşmeyi ise, pazar ekonomisinin dünya çapında egemenliği, temelinde üretim, ticaret ve sermaye hareketleri önündeki engellerin kalkması olarak tanımlamak mümkündür.³ Bu süreç “çok taraflılık” olarak da ifade edilmektedir.⁴ GATT çerçevesinde gerçekleştirilmeye çalışılan uluslararası ticaretin liberasyonu hareketi bu yönde bir adım olarak değerlendirilebilir.

Küreselleşmeyle ilgili bir diğer tanımda ise, küreselleşme; ülke ekonomilerinin dünya ekonomisiyle entegrasyonu; bir başka deyişle dünyanın tek bir pazarda bütünleşmesi olarak ifade edilmiştir.⁵

II. KÜRESELLEŞMEYİ DOĞURAN FAKTÖRLER

Küreselleşme, kendiliğinden ortaya çıkan bir gelişme gibi gözükmele beraber, temelde bir takım faktörler de bu süreçte önemli rol oynamıştır. Bu faktörleri üç grupta toplamak mümkündür.⁶

i. Destek Veren Faktörler: Bunların başında son on yılda gelişen uydu haberleşmesi, faks, e-mail gibi uluslararası iletişimi imkan dahiline sokan gelişmiş telekomünikasyon sistemleri gelmektedir. Ayrıca ucuz, gittikçe gelişen, güvenilir uluslararası ulaşım, özellikle gittikçe büyüyen uçak kargo sistemleri ve özel kurye şirketlerini de bu grupta saymak mümkündür.

ii. Hükümet Politikaları: Temelde ticaretin serbestleşmesi, tarife ve kotaların kaldırılması, dış finansman imkanlarının

³ Uğur ESER, “Küreselleşme Tehdit mi, Yoksa Fırsat mı?”, *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt 6, Yaz 1995, s.7.

⁴ Charles OMAN, *Globalisation and Regionalisation: The Challenge for Developing Countries*, OECD Development Centre, Paris, 1995, s.27.

⁵ Mustafa ÇIKRIKÇI, “Globalleşme ve Bir Çözüm KEİ Anlaşması”, *Ekonomik Yorumlar Dergisi*, Sayı 3, Mart 1992, s.57.

⁶ Erol KUTLU, “Küreselleşme ve Etkileri”, *Eskişehir Anadolu Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt XIV, Sayı 1-2, 1998, s.368.

serbestleştirilmesi, tarife ve kotaların kaldırılması ve uluslararası sermaye hareketleri üzerindeki kontrollerin kaldırılmasını bu grupta değerlendirmek mümkündür.

iii. Şirket Stratejileri: Günümüzde şirketler hem dış ülkelere satış yapabilmekte hem de dış ülkelerden kaynak kullanmaktadırlar. Bu şirketler ihracat yaparak ve faaliyetlerini düşük maliyetli yerlere kaydırmak suretiyle dış ekonomik ilişkiler kurmaktadırlar. Diğer taraftan, dışarıda kurdukları ilişkiler yoluyla fason imalatla üretilen üretimin bazı parçalarını dışarıdan satın almaktadırlar.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra oluşmaya başlayan bölgeselleşme hareketinin küreselleşmeye katkı mı sağladığı, yoksa küreselleşmeye karşıt bir eğilim mi olduğu konusunda iktisatçılar farklı düşünmektedir. Bir kısım iktisatçılar, bölgeselleşme hareketlerinin gün geçtikçe önem kazandığını, ülkelerin bölge içi ticaretlerini arttırarak GATT düzeninden uzaklaşıldığını ve ilerde bloklararası ticaretin iyice azalacağını belirterek, ülkelerin bloklardan birisine mutlaka üye olmaları gerektiğini vurgulamaktadırlar. Bunlara göre bölgeselleşme ile GATT düzeni yani küreselleşme birbiriyle çelişmektedir. Diğer taraftan bir çok iktisatçı da bir çelişki görmemektedir. Fakat bu, ülkelerin kendilerini blok dışı ticarete kapamamalarına bağlıdır.⁷ Bir başka kaynakta, günümüzde bölgeselleşmenin küreselleşmenin önüne geçtiği belirtildikten sonra, bölgeselleşmenin bir anlamda küreselleşmenin karşısında gibi gözükse bile bölgeler arasındaki ekonomik ilişkiler arttıkça küreselleşme için doğal bir ortam yaratacağı ileri sürülmektedir. Bu durumda, bölgeselleşmenin sınırlı kaldığı bir ortamda küreselleşme sağlanamamakta ve bölgeselleşmenin küreselleşmeyi hızlandırıcı etkisi zayıflamaktadır.⁸ Diğer bir kaynakta ise, bölgesel entegrasyonların küreselleşmenin önemli bir basamağı olduğu ve ön küreselleşmenin bu entegrasyonlar içinde geçeceği belirtilmektedir. Buna göre, özellikle ABD, Japonya ve Avrupa çevresindeki ittifaklar

⁷ DPT, *Küreselleşme Bölgesel Entegrasyonlar ve Türkiye*, DPT Yayınları, Yayın No:2374, Ankara, 1995, s.65.

⁸ Rıdvan KARLUK, *Küreselleşen Dünyada Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar ve Entegrasyonlar*, Anadolu Üniversitesi Basımevi, Eskişehir, 1995, s.2.

içinde ön küreselleşme sağlanacak ve bunlar kendi aralarındaki ekonomik ilişkilerinde standartlaşmayı ve küresel hiyerarşik yapılanmayı tamamladıkları anda küreselleşmenin son aşaması da gerçekleşecektir.⁹

21. yüzyılın önceki yüzyıllardan en önemli farkı, ekonomik olarak üç kutuplu bir dünya yapısının oluşmasıdır. Bunlar Kuzey Amerika, Avrupa ve Doğu Asya'dır. Gelişmekte olan ülkeler, içinde buldukları coğrafi bölge ne olursa olsun, ABD ve Kuzey Amerika, Japonya ve Uzak Doğu ile Avrupa üçgeni arasında hareket etmek zorundadır.¹⁰

III. KÜRESELLEŞMENİN ETKİLERİ

Küreselleşmenin etkilerinden *biri*, ülkeler ve bölgeler arasında olduğu kadar ekonomik aktörler arasındaki ekonomik mesafeyi kısaltmasıdır. *Diğeri*, başka hükümetler karşısında ama aynı zamanda iç ve dış piyasalar karşısında kalan milli hükümetlerin etkin siyasi egemenliğini sınırlamasıdır. Bu etkilerin ikisi de küreselleşme ve artan uluslararası bağımlılık arasındaki yakın ilişkiyi vurgulamaktadır. Küreselleşmenin *üçüncü* etkisi, yerleşmiş oligopolleri parçalama eğilimidir. Bu parçalama küreselleşme ve artan belirsizlik ve istikrarsızlık arasında bir ilişki olduğu düşüncesini desteklemektedir.¹¹

Üretim faktörleriyle mal ve hizmetlerin hareketliliğinin yol açtığı entegrasyon ve ekonomik bağımlılıktaki karşılıklı artış, dünyada daha geniş coğrafi alanlarda bağlantı kurmayı mümkün hale getirmektedir. Küreselleşme sürecinde düşünce ve duyguların yayılması açısından milli sınırlar geçirgen hale gelmekte ve maddi olmayan değerlerin hareketliliği artmaktadır. Bu süreçte, tüketim kalıpları ve alışkanlıklar uluslararası piyasadaki mal ve hizmetler

⁹ H. GERAY, "Küreselleşme ve Masa Üstü Sömürgecilik", *Mürekkap*, No:3-4, Kış-Bahar 1995, s.36.

¹⁰ Rıdvan KARLUK, *Uluslararası Ekonomi*, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., Yenilenmiş 5. Baskı, İstanbul, 1998, s.198.

¹¹ OMAN, a.g.e., s.33.

yoluyla birbirine yaklaşmaktadır. Siyasi örgütlenme modeli olarak demokrasi, kaynakların tahsisinde piyasaların rolü tüm dünyada şimdiye kadar bu derece itibar görmemişti. Bilhassa, piyasa ekonomisinin rolü; ekonomik entegrasyonu yapısal düzenleme programları, özelleştirme ve yeni teknolojiler yoluyla gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, ekonomik entegrasyonu ve küreselleşmeyi hızlandırmaktadır.¹².

Özetle günümüzde, küreselleşmenin üç etkisi mevcuttur. *Birincisi*; karşılıklı bağımlılığı arttırması, *ikincisi*; milli politika egemenliğini zayıflatması, *üçüncüsü* de, daha fazla belirsizlik ve istikrarsızlığa neden olmasıdır. Bu etkilerden üçüncüsü özellikle finans piyasalarının küreselleşmesiyle sermayenin önündeki tüm engellerin ortadan kaldırılması ve kontrolsüz sermayenin istediği ülkeye rahatça girip çıkmasının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle 1980'den itibaren IMF ve Dünya Bankası'nın da tavsiyeleri doğrultusunda gelişmekte olan ülkelerde finansal piyasalarda bir deregülasyon hareketi başlamıştır. Konvertibiliteye geçilmiştir. Böylece bu ülkelere sermaye girişi için tüm engeller kalkmıştır.

Gelişmekte olan ülkeler açısından bu durum ilk bakışta olumlu bir gelişme gibi gözükmektedir. Fakat gelen yabancı sermayenin kısa süreli oluşu, doğrudan yatırım yerine portföy yatırımı şeklinde oluşu ve herhangi bir kriz anında süratle ülkeyi terketmesi gelişmekte olan ülkelerde ekonomik dengeleri alt üst etmektedir.

1970 yılında sanayileşmiş ülkelerin özel sektörlerince gerçekleştirilen sermaye akımlarının payı yurt içi hasılanın % 1.8'i iken, 1990 yılında bu oran % 5.2'ye ulaşmıştır. Ama daha da ilginç olanı, dolaysız yabancı sermaye yatırımları dışındaki sermaye akımlarının bu ülkelerdeki yurtiçi hasılanın % 4.2'ne ulaşmasıdır. Sermaye akışkanlığının ulusal makro ekonomi politikaların uygulanmasını giderek güçleştirdiği görülmektedir. Küresel düzeyde mali hareketlilikteki artışın nedenleri; merkez ülkelerinde dalgalı kur sisteminin yaygınlaşması, OPEC fonlarının aşırı şişmesi, petrol şokları ve üçüncü dünyanın borç krizi, uluslararası resesyon ve büyük

¹² Mustafa AYKAÇ, "Uluslararası Ticaret, Rekabet ve Çalışma Standartları", *İlim ve Sanat*, No: 39, İstanbul, 1995, s.16.

ekonomilerdeki kamu ve cari işlemler açıkları ile mali piyasaların liberalleşmesi ve deregülasyonu olarak belirtilmektedir.¹³

Kısa sürede milli sınırları aşan büyük tutarlardaki sermaye hareketleri ekonomik krizlerin hızlı bir şekilde dünyaya yayılmasına neden olmaktadır. Bu yayılma ekonomik bakımdan sağlam ülkeleri bir istikrarsızlıkla tehdit etmekte ve küreselleşmeye karşı duyulan kuşkuların artmasına neden olmaktadır.¹⁴

Nitekim 1980'li yıllardan itibaren dünya kriz olgusuyla daha sık karşılaşmaya başlamıştır. 1990'lara gelindiğinde ortalama her iki yılda bir kriz yaşanmıştır. 1992 yılındaki Avrupa Para Sistemi(EMS) döviz krizini 1994'te Meksika ve Türkiye krizi izlemiş, onu da 1997 Asya krizi, 1998 Rusya krizi ve 1999 Brezilya krizi izlemiştir.

1970'lerin başından itibaren dünya ekonomisinde yaşanan istikrarlı büyüme sürecinden uzaklaşılması, düşük büyüme hızı, işsizlik, fiyat istikrarsızlığı gibi problemler, koruma politikalarına olan rağbeti arttırmıştır. Bunun neticesinde, bazı alanlarda küreselleşme devam ederken, bazı alanlarda da yeni bir akım olan bölgeselleşme, yani bölgesel entegrasyon hareketleri hız kazanmıştır.¹⁵ Günümüzde dünya ticareti artık bloklar içinde ve arasında yapılmaktadır. Bölgeselleşme eğilimlerinin giderek güçlendiği bir dünyada ülkelerin bölge içi ticareti arttırmaları nedeniyle, çok taraflı GATT düzeninden uzaklaşılacağı ve yakın gelecekte ülkelerin ortaya çıkan bloklardan birine dahil olma yönünde istek duyacaklarını söylemek mümkündür.¹⁶

Küreselleşme sürecinde dünya milli hasılasının dağılımı da oldukça bozulmuştur. Fransa Uluslararası ilişkiler Enstitüsü'nce yapılan bir çalışmaya göre, önümüzdeki on yılda GATT Uruguay Round Anlaşması'yla getirilen serbestleştirme, dünya ticaretini % 10 arttırırken gelirden 260 milyar dolarlık bir artış olacaktır. Bunun 80 milyar doları Japonya'ya, 70 milyar doları AB'ye, 75 milyar doları da ABD'ye düşecektir. Yani 260 milyar doların 225 milyar doları

¹³ SANİN, a.g.e., s.113.

¹⁴ ASO, "Küreselleşme", *ASOMEDYA*, Nisan 1999, s.34.

¹⁵ KARLUK, *Küreselleşen Dünyada...*, s.2

¹⁶ ESER, a.g.e., s.10.

Merkez'in üç ayağı tarafından paylaşılırken, Çevre ülkelerine (Dünya nüfusunun % 84.5'ine) 35 milyar dolar kalacaktır.¹⁷

Küreselleşme ile teknoloji, iletişim, mikroelektronik ve benzeri gelişmelerle birlikte sermayenin dolaşımında ve ticarete çok büyük gelişmeler yaşanırken, işgücünün serbest dolaşımı söz konusu değildir. Dolayısıyla küreselleşmeyle birlikte bütün üretim faktörlerinin en verimli şekilde dolaşacağı, bu durumda dünya refahının artacağı ve bütün ulusların bundan yararlanacağı varsayımı geçerli olmamaktadır.¹⁸

SONUÇ

Küreselleşme, genel olarak, siyasi, kültürel ve ekonomik değerlerin milli sınırları aşarak dünya çapında hareket yeteneğinin artmasını ifade etmektedir. İnsan hakları, demokrasi, çevre bilinci, liberalleşme, özelleştirme ve Sovyet sisteminin çökmesiyle de piyasa ekonomisi evrensel değerler olarak ön plana çıkarılmıştır.

Günümüzde bir taraftan küreselleşme hareketi devam ederken, diğer taraftan hızlı bir bölgeselleşme hareketi de yaşanmaktadır. Bölgeselleşmeyle birlikte ticaret uluslararası boyuttan bölge içi ticarete doğru bir eğilim ortaya çıkmaktadır. Bu durum çok taraflı GATT düzeninden uzaklaşılması anlamına gelip, ülkelerin bölgesel ticari bloklardan birine dahil olma isteklerini artırmaktadır.

Yapılan ampirik çalışmalar, küreselleşmenin sağladığı ticaret serbestliğinden en fazla, gelişmiş ülkelerinin fayda sağlayacağını göstermektedir. Gelişmekte olan ülkeler ise, dünya ticaretindeki rekabet yetenekleri, teknoloji üretip bunları pazarlayabilmeleri ölçüsünde fayda sağlayabileceklerdir. GATT Uruguay Turu görüşmelerinde ise, gelişmiş ülkelerinin teknoloji tekeli güçlendirecek düzenlemeler yapılmıştır.

¹⁷ Gülten KAZGAN, *Yeni Ekonomik Düzenle Türkiye'nin Yeri*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1995, s.72.

¹⁸ Yakup KEPENEK, "Küreselleşme ve Ulus Devlet", *İktisat*, Ağustos 1996, s.21.

Ekonomik kalkınmalarını kendi öz kaynaklarıyla tamamlayamayan gelişmekte olan ülkelerin yabancı sermayeye duydukları bir gerçektir. Küreselleşmeyle birlikte sermaye hareketlerinin önünden engellerin kaldırılması sermayeyi daha akışkan hale getirmiştir. Bu durumda gelişmekte olan ülkelerin uluslararası piyasalarda başı boş dolaşan bu sermayeyi bir takım kolaylıklar sağlayarak ülkelerine çekmeleri mümkün gözükmektedir. Ancak, serbest dolaşan sermayenin doğrudan yatırımdan daha çok *portfolyo* yatırımlarını tercih etmesi, kısa süreli olması ve herhangi bir olumsuz durumda hızla ülkeyi terk etmesi sermayeyi kabul eden ülkede ekonomik dengeleri sarsabilmekte ve makro ekonomik politikaların uygulanmasını zorlaştırmaktadır.

Küreselleşme, gelişmekte olan ülkelere birtakım fırsatlar sunmakla beraber, bir çok engeli de beraberinde getirmektedir. Öncelikle gelişmiş ülkelerin küreselleşme sürecinin işleyişini ve şartlarını kontrol ettikleri, göz önünde tutulması gereken bir konudur. Gelişmekte olan ülkelerin küreselleşme sürecine katılmalarında ve kararları etkileme çabalarında bir çok bir çok zorluklar vardır. Bu ülkeler, iletişim, finansman yöntemleri, sosyal ve kurumsal alt yapı ve yasalar gibi alanlarda yeterli değildir. Bu sebeple, küreselleşme sürecine gelişmiş ülkelerin öngördüğü şartları kabul ederek katılmak durumundadırlar. Küreselleşme sürecinde tüm ülkeler ekonomik, sosyal ve politik güçleri oranında etkinlik sahibi olacak, fakat küreselleşmeyi yönlendiren ülkeler aynı kalacaktır. Bu sebeple, küreselleşmenin karşılıklılık içinde bir eşitlenme olmadığı da göz önünde tutulması gereken bir konudur.

KAYNAKÇA

- ASO, "Küreselleşme", *ASOMEDYA*, Nisan 1999.
- AYKAÇ, Mustafa. "Uluslararası Ticaret, Rekabet ve Çalışma Standartları", *İlim ve Sanat*, No: 39, İstanbul, 1995.
- ÇELEN, Mustafa. "Globalleşme Sürecinde Bölgesel Ekonomik Entegrasyonlar", *Süreç*, S:17-18, 1995.
- ÇIKRIKÇI, Mustafa. "Globalleşme ve Bir Çözüm KEİ Anlaşması", *Ekonomik Yorumlar Dergisi*, Sayı 3, Mart 1992.
- DPT, *Küreselleşme Bölgesel Entegrasyonlar ve Türkiye*, DPT Yayınları, Yayın No:2374, Ankara, 1995.
- ESER, Uğur. "Küreselleşme Tehdit mi, Yoksa Fırsat mı?", *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt 6, Yaz 1995.
- GERAY, H. "Küreselleşme ve Masa Üstü Sömürgecilik", *Mürekkap*, No:3-4, Kış-Bahar 1995.
- KARLUK, Rıdvan. *Küreselleşen Dünyada Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar ve Entegrasyonlar*, Anadolu Üniversitesi Basımevi, Eskişehir, 1995.
- , *Uluslararası Ekonomi*, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., Yenilenmiş 5. Baskı, İstanbul, 1998.
- KAZGAN, Gülten *Yeni Ekonomik Düzendeki Türkiye'nin Yeri*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1995.
- KEPENEK, Yakup. "Küreselleşme ve Ulus Devlet", *İktisat*, Ağustos 1996.
- KUTLU, Erol. "Küreselleşme ve Etkileri"; Eskişehir Anadolu Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt XIV, Sayı 1-2, 1998, s.368.
- OMAN, Charles. *Globalisation and Regionalisation: The Challenge for Developing Countries*, OECD Development Centre, Paris, 1995.
- SANİN, Levent. "Küreselleşme Tartışmaları Üzerine Notlar", *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt 5, Sayı 14, 1994.